

Standsmæssigt klædt

Herskabstøj fra 1770-1780'erne

Mikkel Venborg Pedersen

Danmarks herregårde har været kulturbærende enheder gennem århundreder.¹ De var centrale for landets styre, og deres skovdrift og landbrug, jagt og fiskeri har afgørende præget landskabet. De var i de største dele af landet rammer for de fleste menneskers hverdagsliv i gård og hus, hytte og avlsgård. Dertil spillede de en hovedrolle i overførslen af europæiske kulturstrømninger til Danmark, ikke mindst hvad angik luksus, kunst og de til enhver tid gældende normer for elegance og fornemhed. Det gjaldt møbler og inventar, det gjaldt kunst og videnskab, og det gjaldt den ydre fremtræden i påklædning og manerer.

Fra herregårdene var der forbindelse til Europa, og indtil langt op i 1700-tallet var herregårdenes børn nogle af de få, der fik en formel uddannelse, inklusive rejser i

Europa for de mest velhavende. Børnene fik undervisning i både for nutiden kendte skolefag og for drengenes vedkommende oplæring i de ridderlige idrætter, det vil sige fægtning, dans og ridning. For pigerne handlede det om en grundig oplæring i at føre et stort hus, undervisning i dans og ofte også sprogundervisning. Og for begge køn gjaldt det kundskab om den rette fremtræden, så man som voksen kunne bruge også den viden til at markere status. For adelige – og snart flere og flere herregårdsejere af borgerlig herkomst – var det nødvendigt at leve, således at den ydre fremtræden sikrede omverdens anerkendelse af den høje rang i samfundshierarkiet.

En af de bedste måder at gøre det på, var at vide, hvorledes man skulle klæde sig som et rigtigt herskab. Og følgelig erhverve sig tøj og sko, kniplinger og smykker, sminke og pudder og meget mere til, så det hele blev både moderne og understregede den elitære status. I denne artikel skal vi se på et par eksempler fra 1700-årenes senere del op mod den for hele Europa store omvæltning, som skete med Den franske Revolution i 1789, og hvor en ny måde at klæde sig på efterhånden fortrængte den gamle, standsbevidste – og “franske”. Dragterne i fokus er hentet fra Nationalmuseets samlinger,² og nogle af dem stammer helt sikkert fra herregårde, andre er af en type, som gør det overvejende sandsynligt, at de har

Den ophæftede klædning, på fransk en robe de manteau, var grundmodellen for mange kjoler i 1700-tallet. Her en sen udgave i silkeatlask fra omkring 1786, hvor selve manteaueen er syet til livet og skørtet. Tidligere ville den have været mere åben og samlet bagover. Fra ryggen falder lange watteaulæg. Nationalmuseet. Foto: Roberto Fortuna og Peter Danstrøm.

samme herkomst eller har været brugt ved det kongelige hof. Ved siden af de nævnte sociokulturelle forhold forbundet med at være standsmæssigt klædt er baggrunden for disse fornemme dragter også den økonomiske, at siden midten af 1700-tallet gik det fremad i Danmark. 1700-tallet blev de store godsers klassiske tid, hvor man med talstærkt hushold og høj elegance kunne efterligne kongens hof i København – og dermed i næste runde det franske hof i Versailles, der tjente som model for hele Europa.

Den dannede dame

I slutningen af 1680'erne kom en ny slags kjole til Danmark fra netop Frankrig, og i det hele taget blev der her sidst i 1600-tallet etableret de grundtyper for kjoler, som moden anvendte til tiden op mod 1800. Den gængse, fine kjole var en såkaldt *robe de manteau*, som blev skabt ved, at det stramt snørede liv og det åbne skørt blev sat sammen til en kjole, til tider endda syet af samme stof. Dertil kom så en overkjole, der som en art frakke, på fransk *manteau*, blev hæftet op eller syet i forskellige folder og snirkler, så underskørtet blev synligt. På dansk kaldte man det således også for en opstukken eller

En sammensyet kjole, på fransk en forreau, indledte sin færd som en kjole til piger. Selvom modellen blev overtaget af de voksne kvinder, var den også stadigvæk en pigekjole, som denne fra omkring 1780 i smalstribet lyserødt og hvidt taft. Der er taget hensyn til pigens skikkelse, men alt i alt efterligner kjolen den voksne kvindes. Nationalmuseet. Foto: Roberto Fortuna og Peter Danstrøm.

En såkaldt piemontaise blev betragtet som mindre formel end manteauen. Denne fra 1780'erne er i en yderst delikat lysegul, tynd, fransk silke med hvide og lyseblå striber. Fra ryggens skulderparti falder wattauleg. Det franske hofs påklædning var i hele århundredet også en udstilling af den franske luksusindustri's fristelser. Nationalmuseet. Foto: Roberto Fortuna og Peter Danstrøm.

ophæftet klædning. I 1770'erne og frem begyndte man at lade ophæftningen være mindre og lade overkjolen falde naturligt ned over underskjørtet. Ryggen lod man så smykke af lange, bagud faldende læg, såkaldt watteaulæg opkaldt efter den franske maler, der yndede disse i sine maleriers figurers dragter. Grundmodellen var dog den samme som den ældre manteau.

Lige så almindelig i Danmark var *forreauen*, der består af et sammensyet liv og skørt. I Frankrig blev den egentlig anset for en barnekjole, men alligevel steg modellen i graderne gennem 1700-tallet og blev en fornem dames påklædning. Var den meget udringet og med fine kniplinger i stedet for ærmer samt med rige smykker på det stærkt stivede liv, blev den til en egentlig hofkjole, som man brugte det i Versailles (og København), en *robe de cour*. Her var det ikke så meget ophæftningerne som stoffets kvalitet og righoldigheden af besætninger, kniplinger, bånd og smykker af kostelige sten og perler, der var i fokus.

Det var jo dog ikke altid, at selv en adelskvinde på en stor herregård var til stads, og den gammelkendte og også af borgerkoner brugte model med et liv til et skørt, ofte af forskellige farver, var nu også tit set. Og i

Det senere 1700-tal så en bevægelse væk fra de stive pragtkjoler. Her en såkaldt caraço, det vil sige skørt og en hoftelang kofte med læg bagpå samt en art indsat vest. Den stammer fra 1780'erne. Typen var efter sigende inspireret af normanniske kvinders tøj med skørt og trøje. Stoffet er meget fin, kinesisk, cremefarvet silke med broderi. Nationalmuseet. Foto: Roberto Fortuna og Peter Danstrøm.

løbet af 1700-tallet udvikledes dertil en hel del forskellige modeller af, hvad man anså for lettere kjoler. Det var ikke sjældent efter inspiration fra personlig smag hos – helst franske – prinsesser. En model af en sådan mere afslappet kjole var en såkaldt *piemontaise*, opkaldt efter Clothilde, prinsesse af Piemont (1759-1802) og søster til Ludvig den 16. (1754-93). En anden udvikling var, at normanniske borgerkoners klædedragt efter en fransk hofrejse til de vestlige provinser i Frankrig gav idé til, hvad der for eliten blev en *caraço*, som også fandt vej til Danmark.

Den forfinede mand

Den sene rokokos modeherre stod ikke tilbage for sin kvindelige modpart. Fra 1600-tallets sidste tredjedel havde man arvet den tredeling af klædedragten, som for mænd den dag i dag er gældende, når de klæder sig pænt på: bukser, vest og jakke – i 1700-tallets sprogbrug knæbukser, vest og kjol. Men netop 1770'erne og 1780'erne frembragte en elegance, som man skal lede længe efter i andre perioder. Det gjaldt ikke mindst anvendelsen af den fine silke, som også mændenes bedste klæder var lavet af. Den var en import fra Kina eller, som regel,

Tidens modeherrer var meget delikat klædte i silke med broderede rabatter, opslag og skøder på kjolen. Farveholdningen var mangfoldig; sjældent elegant er denne lysrosa kjol med elfenbensfarvet vest og knæbukser til, der danner en såkaldt underklædning. Skulderpartiet er bevidst smalt. Dragten stammer fra 1780'ernes Valdemars Slot på Tåsinge. Foto: Nationalmuseet, Roberto Fortuna og Peter Danstrøm.

fra Frankrig. Og det gjaldt de helt utrolig fine broderier, som prydede mændenes galladragter. De kunne være forfærdiget i Danmark, gerne i Paris og måske sågar i Kina, hvor de bedste broderiværksteder nu engang var at finde. Gik man den vej, kunne det tage mere end et år, inden ens tøj var færdigt, for først skulle tøjet skæres, så blev stykkerne sendt med skib til Kina for at blive broderet efter medsendt forlæg, og så skulle det hjem igen og sys sammen til den ventende kunde. Benyttede man kinesisk silke, krævede det hele to ture frem og tilbage. Men hvilket indtryk kunne man så ikke gøre!

Bukserne var knæbukser af snævert snit, der var lukket med klap og knapper, så man fik et pænt, helt stykke op mod vesten. Gylplukning er barn af 1800-tallet. Mod knæet og underbenets hvide silkestrømper var der en lukning med spænde eller knapper, og havde man ikke helt ben til at fylde strømperne, kunne kunstige lægge tages i brug, så den rette runding blev resultatet. Vesten kunne være i samme stof som bukserne, så talte man om en underklædning med kjol, eller hele sættet kunne være i samme stof, en såkaldt *habit à francais*, som har givet ordet til vor tids habit. Uanset model, så ville vesten være med snipper og ofte en lille krave i 1770'erne

Denne dragt med knæbukser og kjol i guldmor og vest i sølvmor, det vil sige stof med indvævede guld- henholdsvis sølvtråde, og med rige broderier udgør en såkaldt habit à francais, det vil sige en hel sammenhørende klædedragt. De færreste var dog så pragtfulde som denne hofdragt fra omkring 1770-80'erne, og det er ikke svært at forestille sig kniplingsbruset fra skjorteærmerne, pudderparykken eller de fine, hvide silkestrømper i sko, måske af samme stof som dragten. Nationalmuseet. Foto: Søren Greve.

og 1780'erne, og kraven var også som noget nyt at finde på herrens kjol. Begge stykker ville være fint udsmykket, særligt lommer, knapper, ærmeopslag og skøder var gode steder til at vise pragt. Som bukserne var vest og kjol af smalt snit; ja en kjol havde sågar så smalle skuldersømme, at den hele gav et fornemt, slankt, forfinet udtryk. Det gav også en ret behersket mulighed for gestikulation – også dét var anset for fornemt.

Bekvem hverdag

Mænd og kvinder på de store steder vidste nok, hvad der passede sig i påklædning, men til hverdag elskede de deres slåbrok. For kvinderne betød det, at man kunne tage en dejlig varm, gerne vatteret dragt på i form af et blødt skørt og en lige så blød overdel, hvorimod korsettet indenunder som regel blev på sin plads. Er man vant til dets formende støtte, kan det være vanskeligt at forestille sig at bevæge sig uden. Sminken kunne ved et sådant uformelt toilette lægges af, og håret befries for pudder, blomster, nåle, fedt, papillotter, og hvad der ellers hørte til tidens kunstfærdige frisurer. De velbekendte hundrede strøg med hårbørsten morgen og aften var en realitet, hvis man havde en dygtig kammerpige. Til at fuldende

Om morgenen inden påklædningen, eller på mere stille hjemmedage, kunne selv kvinder af stand foretrække morgenkjolen eller slåbrokken. Det kunne være en model som denne i lyserød, antageligt fransk, vatteret silke med piqué-syninger fra omkring 1775, som har tilhørt et medlem af slægten von Ahrenstorff. Nationalmuseet. Foto: Roberto Fortuna og Peter Danstrøm.

Varm og bekvem er kodeordene for denne slåbrok i brunt bomuldsstof, såkaldt kattun, med trykt blomstermønster og rødt for fra omkring 1780. Den er i japansk kimonosnit, men ellers såre europæisk. Til slåbrokken bar mænd som regel kalot eller anden form for blød hue samt bløde tøfler. Nationalmuseet. Foto: Roberto Fortuna og Peter Danstrøm.

den bekvemme morgenkjole, som den kvindelige hjemmedragt ikke sjældent blev kaldt, kunne fødderne få lov til at stikke i bløde tøfler af stof, dog som regel stadigvæk med en lille hæl *a la pompadour*, det vil sige indsvajet; betegnelsen skyldes Ludvig den 15.s (1710-74) elskerinde, som foruden hælen også har lagt navn til både en sart, rosa farve og en særlig frisure, der også var i brug i Danmark.

Mændenes slåbrok var ikke mindre bekvem, men nok mere genkendelig for nutidens øjne. Den kunne være af silke, uld eller det nymodens bomuld – som regel import fra Indien – og tit havde den snit efter enten tyrkiske kaftaner med snorelukninger i afvigende farve til grundstoffet. Men den kunne også være inspireret af Kinas kåber eller Japans kimonoer. Fra Østen hentede man også den bløde, dejlige kalot, som gjorde, at parykken kunne sættes på sit stativ, blive friseret og pudret og gjort klar til næste gang, den skulle bruges. Mænd af stand viste sig aldrig offentligt uden paryk, men under hjemlige forhold var den sjældent i brug. Så slap man også for, at pudderet dryssede alle vegne, når man gik i stuerne. Også mændenes fødder stak gerne i tøfler hjemme. Bekvemt – og i datidens pragtfulde, men slet opvarmede herregårde også en nødvendighed om vinteren, hvor den fodlange slåbrok eller morgenkjole gav god isolation. Kvinder benyttede dog også ofte en lille ildkiste, som var en metalkasse med gløder i, der kunne skubbes ind under skørtet.

Standsmæssigt klædt

I denne lille artikel har vi set på et par eksempler på dragter fra årtierne før Den franske Revolution i 1789. Danmark undgik de voldsomme omvæltninger og blev først draget ind i revolutionskrigene, som blev til Napo-

leonskrigene, i Europa i 1801 og 1807-14. Men selv i det mere fredelige danske monarki blev moden påvirket af de europæiske tendenser, og med Napoleonstiden, det vil sige i begyndelsen af 1800-tallet, blev det for kvinderne til lette empirekjoler, ideelt set for en tid sågar uden korset; for mændene til efterligning af soldaternes lange bukser og livkjoler, der gav (illusionen af) smalle hofter og brede skuldre. Det ændrede sig i farverne, men mindre i linjerne, snart igen til den alvorlige, mørke dragt, som

skulle følge manden til langt ind i århundrederne efter, mens kvinden snart igen fik både farver, store skørter og korsetfigur. Tøjet fra 1770'erne og 1780'erne er, som set, dog ofte meget elegant. Ved siden af sit oplagte formål i retning af at skjule kroppen og give varme tjente det ikke mindst repræsentative formål samt det væsentlige i tiden at underbygge samfundshierarkiet. Artiklens eksempler viser, hvorledes man klædte sig herskabeligt, i tidens sprog "efter stand".

Noter:

- 1 Artiklens indledende del kunne have mange referencer, her skal blot anføres to. Kjær, Ulla og Mikkel Venborg Pedersen: *Herregården. 500 års drøm og virkelighed / The Danish Country Manor – 500 Years of Life and Dreams*, Udstillingskatalog, Nationalmuseet, København 2004 samt Erichsen, John og Mikkel Venborg Pedersen (red.): *Herregården. Menneske – Samfund – Landskab – Bygninger*, Nationalmuseet, København 2004-06.
- 2 Senest publiceret i Melchior, Marie Riegels og Mikkel Venborg Pedersen: *Moden i Danmark gennem 400 år*, Gads Forlag, København 2022. Denne note gælder som generel reference til artiklen.

Litteratur:

- Erichsen, John og Mikkel Venborg Pedersen (red.): *Herregården. Menneske – Samfund – Landskab – Bygninger*, Nationalmuseet, København 2004-06.
- Kjær, Ulla og Mikkel Venborg Pedersen: *Herregården. 500 års drøm og virkelighed / The Danish Country Manor – 500 Years of Life and Dreams*, Udstillingskatalog, Nationalmuseet, København 2004.
- Melchior, Marie Riegels og Mikkel Venborg Pedersen: *Moden i Danmark gennem 400 år*, Gads Forlag, København 2022.